

Isaac Deutscher

Lenins sista dilemma

April 1959

Lenin talade ofta om Cromwell och Robespierre och han definierade bolsjevikernas roll som en ”modern jakobin i nära samverkan med arbetarklassen, som dess revolutionära agent”. I motsats till jakobinerna och ledarna för puritanerna var Lenin dock ingen moralist. Han återopade Cromwell och Robespierre som handlingens män och mästare i revolutionär strategi, inte som ideologer. Han erinrade om att även som ledare för borgerliga revolutioner hamnade Cromwell och Robespierre i konflikt med bourgeoisien, som inte ens förstod det borgerliga samhällets behov, och att de var tvungna att mobilisera de lägre klasserna, odalmän, hantverkare, underklassen i städerna. Av såväl puritaner som jakobiner drog Lenin också lärdomen att det låg i revolutionens natur att sikta längre än nödvändigt för att kunna utföra sin historiska uppgift – som regel fick revolutionärerna att sikta på vad som i den situationen var ouppnåeligt för att kunna trygga vad som var möjligt att uppnå.

Men medan puritaners och jakobiners samveten styrdes av det moraliskt absoluta, Cromwell av ”Guds ord” och Robespierre av en metafysisk idé om dygden, vägrade Lenin ge något som helst absolut värde till någon etisk princip eller lag. Han godtog ingen överhistorisk moral, inget kategoriskt imperativ, religiöst eller sekulärt. Precis som Marx betraktade han människans moraliska uppfattningar som en del av deras samhälleliga medvetande, som ofta var falskt och avspeglade eller dolde, omformade eller förhäriligade vissa sociala behov, klassintressen och krav på auktoritet.

Därför närmade sig Lenin frågan om moral utifrån en historisk relativism. Det skulle ändå vara ett misstag att se detta som moralisk likgiltighet. Lenin var en man av starka principer och utifrån dessa principer agerade han med enastående osjälvvisk hängivenhet och intensiv moralisk lidelse. Jag tror att det var Bucharin som först sade att leninismens filosofi om historisk determinism hade detta gemensamt med puritanernas doktrin om predestination att den i stället för att trubba av skärpte känslan av personligt moraliskt ansvar.

Cromwell och Robespierre blev revolutionärer när de fångades in av den verkliga revolutionära strömmen, ingen av dem hade tidigare arbetat för att störta det etablerade styrelseskicket. Lenin däremot slog medvetet in på den revolutionära vägen ett drygt kvartssekel före 1917. Av sina 30 år av politisk aktivitet hade han makten i bara sex år – under tjugo år var han fredlös, en underjordisk kämpe, en politisk fånge, i exil. Under dessa tjugofyra år var moralisk tillfredsställelse det enda han förväntade sig som belöning. Så sent som i januari 1917 sade han att han och de andra av hans generation sannolikt inte skulle få uppleva revolutionens seger i Ryssland. Vad var det då som försåg honom, en man av politisk snillrikhet och enastående begåvning även på många andra områden, med den moraliska styrkan att låta sig själv utsättas för förföljelse och armod i tjänst hos en sak vars seger han inte ens väntade sig få uppleva?

Det handlade om den gamla drömmen om mänsklig frihet. Han själv, den störste realisten av alla revolutionärer, brukade säga att det var omöjligt att vara revolutionär utan att vara en drömmare och utan att ha ett stråk av romantik i sig. Utvidgningen av mänsklig frihet innebar för honom, först och främst, att befria Ryssland från tsarväldet och från en tillvaro med rötterna i uråldrig trældom. Ytterst innebar det att samhället i stort skulle befrias från den mindre uppenbara men icke desto mindre reella dominansen av människa över människa, som låg inneboende i utbredningen av borgerliga egendomsförhållanden. I motsättningen mellan den moderna produktionens sociala karaktär och den borgerliga egendomens asociala karaktär såg han huvudorsaken till det irrationella som dömer samhällena till återkommande kriser och krig och gör det omöjligt för mänskligheten att ens börja kontrollera sin egen framtid. Om Milton ansåg att engelsmän som var lojala mot konungen inte var fria män, och att rojalism var moraliskt slaveri, ansåg Lenin att det borgerliga samhället och dess egendomsformer också var moraliskt slaveri. Bara den handling som påskyndade slutet för den borgerliga samhällsordningen och upprättandet av proletariats diktatur

var i hans ögon moralisk. Ty han ansåg att bara en sådan diktatur kunde bana väg för ett klass- och statslöst samhälle.

Lenin var medveten om den motsägelse som låg i denna hållning. Hans ideal var ett samhälle befriat från klassherravälde och statens auktoritet. Ändå siktade han omedelbart på att etablera makt för en klass, arbetarklassen, och att grunda en ny stat, proletariats diktatur. Detta dilemma försökte han lösa genom att betona att proletariats diktatur, till skillnad från andra statsformer, aldrig skulle behöva någon förtrycksapparat, inte skulle behöva någon privilegierad byråkrati, som normalt blir avskild från folket, höjd över det och i motsättning till det. I *Staten och revolutionen*, som han skrev strax före bolsjevikernas maktövertagande, betecknade han proletariats diktatur som en sorts parastat, en stat utan stående armé och polis, en stat uppbyggd av ”ett folk i vapen” och inte av en byråkrati, en stat som gradvis skulle upplösas i samhället och verka för sin egen utplåning.

I denna uppfattning, och den konflikt den hamnade i med den ryska revolutionens realiteter, låg källan till den enda verkligt djupgående moraliska kris Lenin någonsin upplevde – krisen i slutet av hans liv. Han hade ofta ställts inför svåra dilemman, att utsätta sina åsikter för verklighetens prövningar, att revidera dem, att vända om, medge nederlag och – vilket var svårare – att erkänna sina misstag. Han hade upplevt ögonblick av tvekan, ångest och till och med nervsammanbrott, ty för den verkliga Lenin, inte den Lenin som återfinns i sovjetisk mytologi, var inget mänskligt främmande. Han drabbades av svåra kval så fort han ställdes mot gamla vänner och politiska fiender. Han skulle aldrig komma över den smärta som brytningen med Martov, mensjevikedaren, hade åsamkat honom. Han var djupt skakad av hur ledarna för Socialistinternationalen betedde sig 1914, vid första världskrigets utbrott, då han bestämde sig för att stämpla dem som ”förrädare mot socialismen”. Ändå upplevde han aldrig något som kan kallas moralisk kris vid någon av dessa eller andra viktiga politiska vändpunkter.

Låt mig ge ytterligare två exempel: 1917 hade han lovat att sammankalla och bygga på en konstituerande församling. I början av 1918 sammankallade han den för att omedelbart upplösa den. Ändå hade han inga samvetsqual för denna handling. Hans lojalitet gällde Oktoberrevolutionen och sovjeterna och när konstituerande församlingen intog en oförsonlig attityd mot båda var det närmast med glatt jämnmod som han gav order om dess upplösning. 1917 hade han också utfäst sig, och sitt parti, att kämpa för världsrevolutionen och rent av föra ett revolutionärt krig mot Hohenzollerns Tyskland. Men i början av 1918, i Brest-Litovsk, gjorde han upp med *Kaiserns* regering och undertecknade en ”skamlig” fred, som han själv uttryckte det. Ändå såg han det inte som att han brutit sitt löfte: han var övertygad om att han genom att gå med på denna fred hade säkrat en frist för den ryska revolutionen och att det som läget såg ut var den enda tjänst han kunde göra världsrevolutionen.

Där, och i den del andra situationer, ansåg han att *reculer pour mieux sauter* [retirera för att kunna hoppa längre] var en sund maxim. Han såg inget skamligt i att en revolutionär retirerade från sin ställning inför överlägsna fientliga styrkor, förutsatt att revolutionären betecknade reträtten som en reträtt och inte försökte framställa den som en framryckning. Detta var för övrigt en av de stora skillnaderna mellan Lenin och Stalin och det utgör en moralisk skillnad, skillnaden mellan trohet mot sanningen och prestigebunden byråkratisk lögnaktighet. Det var just när han var tvungen att böja sig för omständigheterna och agera ”opportunistiskt” som Lenin mer än någonsin var angelägen om att i partiet bevara känslan av vart man var på väg – en klar medvetenhet om det mål man hade i sikte. Han hade fostrat partiet i en lika glödande entusiasm och en lika sträng disciplin som det som rått hos Cromwells soldater. Men han var också på sin vakt mot den överdrivna entusiasm som mer än en gång lett revolutionära partier till Don Quijote-mässigt agerande och nederlag.

Vägled av denna kärva realism skulle Lenin därefter under fem år ägna sig åt att bygga upp Sovjetstaten. Den administrativa apparat han skapade var något helt annat än den idealmodell han tecknat i *Staten och revolutionen*. En stark armé och en fruktad politisk polis upprättades. Den nya administrationen sög till sig mycket av tsartidens gamla byråkrati. Den nya staten, precis som den gamla, skulle inte alls smälta samman med ett ”folk i vapen” och ”blev avskild från folket och stod

över det”. I ledningen för staten stod partiets gamla garde, Lenins bolsjevikiska helgon. Enpartisystemet tog form. Det som var tänkt som en para-stat var i realiteten en super-stat.

Lenin kunde inte ha varit omedveten om detta. Ändå hade han i ungefär fem år ett rent samvete, eller såg ut att ha det, utan tvivel på grund av att han ansåg att han retirerat från sin tidigare hållning under omständigheternas överväldigande tryck. Revolutionens Ryssland kunde inte överleva utan en stark och centraliserad stat. Ett ”folk i vapen” kunde inte försvara sig mot de vita arméerna och utländsk intervention – för det krävdes en strängt disciplinerad och centraliserad armé. Och Tjekan, den nya politiska polisen, ansåg han vara nödvändig för att slå tillbaka kontrarevolutionen. Det var omöjligt att få bukt med förödelsen, kaoset och den samhälleliga upplösning som inbördeskriget lett till med arbetardemokrati. Arbetarklassen var skingrad, utmattad, apatisk eller demoraliserad. Nationen kunde inte återuppstå på egen hand – ”underifrån”, och Lenin ansåg att det krävdes en stark hand för att styra den uppifrån under en smärtsam övergångstid av oklar varaktighet. Denna övertygelse gav honom vad som föreföll vara ett orubbligt moraliskt självförtroende.

Och så, till synes helt plötsligt, bröt hans självförtroende samman. Processen av statsbyggande var redan långt framskriden och själv började han närma sig slutet på sitt aktiva liv när han greps av akuta tvivel, onda farhågor och bestörtning. Han förstod att han gått för långt och att den nya maktapparaten höll på att bli ett hån mot hans principer. Han kände sig främmande för den stat han själv åstadkommit. På partikongressen i april 1922, den sista kongress han var närvarande på, gav han kraftfullt uttryck för sin känsla av främlingskap. Han sade att han ofta hade den kusliga känsla en förare kan uppleva när han plötsligt inser att det fordon han framför inte längre går dit han försöker styra det. ”Mäktiga krafter”, förklarade han, ”har lett sovjetstaten bort från den ’rätta vägen’.” Först fällde han dessa kommentarer mer i förbigående, men sedan blev han fullständigt besatt av dem. Han var redan sjuk och drabbades tidvis av sklerotisk förlamning, men hans hjärna arbetade fortfarande med obarmhärtig klarhet. Mellan sjukdomsattackerna kämpade han desperat för att få fordonet staten att röra sig ”i rätt riktning”. Gång på gång misslyckades han. Han blev konfunderad av sina misslyckanden. Han grävde ner sig i orsakerna. Han började drabbas av skuld känslor och till sist stod han mitt uppe i en moralisk kris, som blev så mycket grymmare genom att den förvärrade hans svåra fysiska tillstånd och förvärrades i sin tur av det.

Han ställde sig frågan vad det var som höll på att omvandla arbetarrepubliken till en byråkratisk förtryckarstat. Gång på gång granskade han de välkända grundläggande orsakerna: revolutionens isolering, fattigdomen, förödelsen och Rysslands efterblivenhet: böndernas anarkistiska individualism, arbetarklassens svaghet och demoralisering, och så vidare.

Men något annat slog honom också kraftfullt. När han betraktade sina kolleger, anhängare och lärjungar – de revolutionärer som blivit makthavare – påminde deras agerande och sätt att styra mer och mer om hur tsarens gamla byråkrati agerat. Han tänkte på de historiska exempel där en nation besegrat en annan, men där den besegrade nationen, om den representerade en högre civilisation överförde sin egen livsstil och kultur på sina erövrare och därigenom besegrade dem moraliskt. Hans slutsats var att något liknande kunde inträffa i kampen mellan samhällsklasser: det tsarväldet som besegrats höll i själva verket på att påtvinga hans parti sina egna regler och metoder. Det var plågsamt för honom att medge detta, men han gjorde det. Tsarväldet höll på att besegra bolsjevikerna andligt på grund av att bolsjevikerna var mindre civiliserade än till och med tsarens byråkrati varit.

Efter att ha tagit till sig denna djupa och obarmhärtiga insikt om vad som pågick började han betrakta sina anhängare och lärjungar med växande avsmak. Allt oftare tänkte han på det gamla Rysslands *dzjerzjymordas*, ledarna för den gamla polisstaten, förtryckarna av nationella minoriteter, och så vidare. Satt de inte nu, som återuppståndna, i bolsjevikernas politbyrå? I denna sinnesstämning skrev han sitt testamente, där han sade att Stalin redan samlat alltför mycket makt i sina händer och att partiet skulle göra rätt i att avlägsna honom från posten som generalsekreterare. Vid denna tid, i slutet av 1922, höll Stalin på med en ny konstitution som berövade de nationella minoriteterna många av de rättigheter de hittills garanteras och där i viss mening gamla tiders ”det

enda och odelbara” Ryssland återskapades med nästan obegränsad makt för centralregeringen i Moskva. Samtidigt var både Stalin och Dzerzjinskij, chefen för hemliga polisen, inblandade i ett brutalt undertryckande av oppositionen i Georgien och Ukraina.

Från sin sjukbädd, samtidigt som han kämpade med förlamningen, bestämde sig Lenin för att tala ut och fördöma *dzjerzjymordan*, den stora råa översittaren, som under tal om revolution och socialism var i färd med att återuppliva det gamla förtrycket. Men Lenin fritog sig inte själv från ansvaret: han var nu ett rov för samvetskval som höll på att släcka den livsgnista som återstod i honom men som också fick honom att resa sig och gav honom kraft till en enastående handling. Han bestämde sig inte bara för att ta avstånd från Stalin och Dzerzjinskij, utan också medge sin egen skuld.

Den 30 december 1922 började han, under det att han förde sina läkare och sköterskor bakom ljuset, diktera noteringar om sovjetisk politik mot de små nationerna, noteringar som var tänkta som ett budskap till nästa partikongress. ”Jag tror att jag svårt försyndat mig mot Rysslands arbetare”; så löd hans inledande ord, ord av ett slag som knappast någon härskare tidigare yttrat, ord som Stalin sedan dolde och som Ryssland skulle få läsa först 33 år senare, efter tjugonde partikongressen. Lenin kände sig skyldig inför sitt lands arbetarklass på grund av, så uttryckte han sig, att han inte agerat med tillräcklig beslutsamhet och i tid mot Stalin och Dzerzjinskij, mot deras storryska chauvinism, mot undertryckandet av de små nationernas rättigheter och mot det nya förtrycket i Ryssland av de svaga och de starka. Nu insåg han, sade han, vilket ”träsk” av förtryck bolsjevikpartiet hamnat i: Ryssland styrdes åter av den gamla tsaristiska administration som bolsjevikerna ”endast fått en helt ytlig sovjetisk anstrykning” och än en gång utsattes nationella minoriteter för ”angrepp från den ’äkta ryssen’, den storryss och chauvinist – i själva verket skurk och förtryckare – som den typiske ryske byråkraten är”.

I 33 år skulle detta budskap vara dolt för det sovjetiska folket. Ändå tror jag att i dessa ord: ”Jag tror att jag svårt försyndat mig mot Rysslands arbetare” – i hans förmåga att yttra sådana ord – ligger en väsentlig del av Lenins moraliska storhet.

Översättning: Björn Erik Rosin

Lästips

Lenin: [Brev till kongressen m m](#) (innehåller ”Lenins testamente” som citeras ovan) och [Sista breven](#)
Leo Trotskij: [Om Lenins testamente](#)

Paul Le Blanc: [Ofullbordad leninism](#)

Moshe Lewin: [Lenins sista strid](#)

Marcel Liebman.: [Lenins leninism](#)

[Svenska kommunisterna och ”Lenins testamente” \(1956\)](#)